

משפחה משול

ברוריה: (כפי שרשם אריה מפיה – 1985)

אבי, **יעקב שיף**, היה סוחר בדים. הוא נולד בליז'נסק שבגליציה. אמא – סימה רוזמריין-שפירא – נולדה בלנצוט שבפולין. סבה היה ר' זיסר סופר, רב וסופר סת"ם, נכדו של רבי **אלימלך מליז'נסק**. הורי, בצעירותם, רצו להרחיב ולהעשיר את ביתם ופרנסתם אל מחוץ לגבולות העיר היהודית, ולכן היגרו לגרמניה, לבירתה ברלין. זה היה ב-1912. כאן היתה ערש התרבות המערבית וההשכלה היהודית. בברלין נולדו להורינו 5 בנות.

לאבא היו אלה נישואין שניים. מאשתו הראשונה היו לו עוד 3 בנים. שני הבכורים נותרו בפולין. השלישי, הצעיר, התחנך יחד איתנו במשפחתנו. בנו-בכורו של אבא היה רב מוסמך (הוא היגר לפלורידה שבארה"ב). אחותי הבכורה **שרה** סיימה בי"ס תיכון ולמדה בבי"ס למסחר, ושימשה כמזכירה באחת הפירמות המסחריות בברלין.

הכל הלך למישרין עד 1930. אז נפטר אבי. מאבא לא נותרו תמונות. כל מה שנותר לי בצילום הרי זו מצבת אבא ותאריך מותו.

הלכתי לבי"ס גרמני ממלכתי, אבל עם פטירת אבא נאלצתי להפסיק בגיל 14 את לימודי ולעזור לאמא לקיים את המשפחה המיוותמת. לאמא לא היה כל מקצוע כדי פרנסת 5 בנות (**שרה, מרטה, ברטל, טילה, הרטה**).

בביה"ס שררה אווירה אנטישמית: את התלמידים הושיבו בכיתה לפי חריצותם. אני תמיד ישבתי במקום הראשון. אבל מכיוון שבשבת נעדרתי מהלימודים – נדחפתי לשבת בספסל האחורי, וכך היה עלי להתקדם במשך השבוע אל הספסל הקידמי, בהתאם לחריצותי וחשיבותי. וחוזר חלילה. הייתי חברת "הבונים" – תנועת הנוער החלוצית. מילאתי בה תפקיד של מדריכה. כאשר תפס היטלר את השלטון, עשיתי כל מאמץ להבטיח לעצמי אפשרות של עליה לארץ ישראל. דפקתי על דלתותיהם של כל המוסדות היהודיים שהיכרתי: ממפעל **רחה פרייר** ועד לתנועת "החלוץ" והציפייה לסרטיפיקט שלה.

יצאתי להכשרה להמבורג מטעם תנועת "החלוץ", בחווה היפהפיה שהיתה למיליונר **ורבורג**. הוא לא באמת היה צריך אותנו: בקושי מצאנו שם איזה עשב לעקור... אבל הם לקחו אותנו לעבודה מטעמים של ציונות, שתהיה לנו פרנסה. עברית למדתי מהר מאד. ואז, מכיוון שהייתי עדיין בגיל של חברת נוער, התבקשתי לוותר על סרטיפיקט של בוגר ולהצטרף לעליית הנוער מטעם ויצ"ו. בוויצ"ו היו עדיין מקומות פנויים. מיהרתי להתקשר את אחותי **טילה** (טלילה) ושיכנעתי אותה למהר ולהצטרף אלי, וכך, ב-10.5.1937, עליתי לא"י באניה "גלילה" – האניה האחרונה שיצאה מגרמניה בדרך הים הנורמלית – אל טרייסט, וממנה לחיפה (הגענו ב-17.5.1937). בחיפה התקבלנו ע"י מועצת הפועלות ומכאן נשלחנו למשק הפועלות בעפולה.

(היטלר, שעלה לשלטון, הפעיל את חוקי הגזע נגד היהודים שנותרו בגרמניה. הוקמו מחנות ההשמדה באירופה. בין היהודים שנגזר עליהם להישלח למחנות היו גם אמי ושתי אחיותי הבכורות, ואחי הצעיר: **שרה, מרטה, קלמן** וכל משפחתי מפולין). אחותי הצעירה **הרטה** נדדה לאנגליה ושם היא חיה עם משפחתה.

משק הפועלות היה בי"ס חקלאי של ויצ"ו. היינו 4 בנות מאותה הכשרה ומאותה עיר. עלי הוטלו ועדת העבודה וועדת התרבות של ביה"ס, וזאת בגלל נסיוני התנועתי בהכשרה, ונסיוני בחיים ובאחריות לעבודה, שהתנסיתי בה בגיל מוקדם מדי. כאשר חסרו מדריכות מבוגרות, בגלל עיסוקן התנועתי, נתבקשתי אני למלא את מקומן במשתלה ובמטבח. כאשר נערך במפתיע ביקור של המפקחת – הזדרזו לקרוא לי מהשדה על מנת שאשליט סדר בחזרי הבית ובמוסדותיו. כך הוצע לי רשמית, ע"י המוסד, שאכשיר עצמי כמדריכה-מפקחת בביה"ס החקלאי, אך אני דחיתי הצעה נדיבה זו, כי היעד שלי היה להצטרף לקיבוץ.

במשק הפועלות נשארו שנתיים, מ-1937 עד 1939.

היינו 4 בנות מההכשרה, קשורות מאז חברותנו בתנועת הנוער ו"החלוץ". הוצע לנו להצטרף להקמת הקיבוץ הראשון של חומה-ומגדל – שדה נחום. ארבעתנו הקדמנו וערכנו סיור רגלי מעפולה לעין גב, כדי להתרשם אישית מהישובים השוכנים בעמקים, לבחור את מה שימצא חן בעינינו. בשדה נחום ראינו בחור עובד בחדר האוכל, מגבת קשורה למותניו במקום סינר, ואת הכלים הוא מנגב בסינר במקום במגבת (הקשורה למותניו). תמונה זו נגדה את רוחי וחושי האסתטיים. לא, לא כאן המקום בשבילי.

המשכנו לבית השיטה. הגענו לחדר האוכל בצריף העץ. פגשנו את החברה **הדסה עמרמי**, שקירצפה את רצפת העץ של חדר האוכל.

אמרנו: זהו! עניים, צנועים, אך נקיים! – אבל כאן לא רצו לקבל אותנו, כי לא היו מקומות-קליטה (פירוש, שלא היתה מיטה ולא פינה להשכיב אותנו). אנחנו דווקא התעקשנו להתקשר למקום הזה – בית השיטה.

האפשרות לזכות במיטה עם סיום יום העבודה היתה כזו: היה סדרן מיטות. כל יום, אחרי תום עבודת יומי, הייתי צריכה לחכות לסדרן על מדרגות חדר האוכל, כדי שהוא יגלה לי מקום של מישוה שנסע באותו יום ולא חזר, כמו הגזבר. ואז באתי עם מזוודתי המיטלטלת לאותו חדר-עץ, התארגנתי בצניעה ובוזהירות, ובבוקר יצאתי לעבודתי בגן הירק, מבלי לדעת היכן אישן הלילה והיכן אנוח אחרי יום-עבודתי בקיץ החם.

מזכיר הקבוצה היה אז **ישראל גת**. מיד עם בואי הוא הודיעני שאם אני רוצה להתקבל לבית השיטה, אני צריכה תחילה לעברת את שמי. היינו מוכנות לכל קרבן ובלבד שיקבלו אותנו בקיבוץ הזה, הסכמנו: **טילה הפכה לטלילה**, ולי, **ברטל** – הציעו שני שמות המתחילים ב'ב': ברכה או ברוריה. מבלי לחכות לתשובתי כבר פורסם בעלון השבועי שראה אור ביום שישי, שחברה חדשה ושמה **ברוריה** הגיעה לקבוצה. לא יכולתי להתרגל כל כך מהר לשינוי שמי: כאשר חברים פנו אלי וקראו לי ברוריה – פשוט לא הבנתי למי מתכוונים... מסביבנו היו משום-מה גם ארנסט ואוטו והרטה ואירמה, שלא שינו את שמם, אבל אני – ברוריה מאז.

אוהל משלהם

אריה: "אתה עם עצמך, נותר בכדידותך, בגעגועים למישהי, לאדם קרוב שלך. לחלוק מחשבות, מצוקות, געגועים, הרהורים. לסכם את יום-עבודתך – וגם לאהוב אדם קרוב. הימים והלילות מלאים מתחים ושמועות, וכוננויות ותירגולים – לעיתים, אחרי ארוחת הערב, יישלח מרצה-פעיל-מנהיג וידבר על 'מצב הבטחון', אחריה תחלחל הרגשת עוררות קולקטיבית עם בדידות אישית, ואתה אילם ואין עם מי לחלוק נסתרות-לב... ובחברת החוגיסטים מתרבים 'חדרי משפחה', ואנו כבר על אדמת שאטה: אדמתנו. אדמת הקק"ל. לחוגיסטים יש כבר ילדים ראשונים בפעוטון ובגן הראשון. אנו מגלים סימנים ראשונים של חברה נורמלית... ואני בתפקיד מישני של מתקן-אוהלים שקרסו בלילה מרוח ומגשם, או שיתריהם ניתקו, והחברים יצאו לעבודתם עם שחר, ולארוחת הבוקר צופים לראות את אוהלים המתוקן ניצב על עמוד-התיכון שלו.

... בקיץ 1939 הגיעה לקיבוצנו רביעיית בנות, בוגרות משק הפועלות של ויצ"ו שליד עפולה. שלחה אותן ועדת הקליטה של הקבה"מ. איתן היתה **ברטל**.

... היו לה אצבעות ידיים מיוחדות, מרשימות, ארוכות. אצבעות עדינות. כמו של מנגנת נבל. רק להביט בהן ובתנועתן – הן כאילו ביטוי לפנימיותה של הנפש. בלי קישוטי חן, בלי היתנאות חיצונית. כמות שהיא, בחוץ ובפנים. כולה: 'אני', מינורית. פנים. מקרינה משהו של טוהר ואמת. לעומתי. ואני – כולי מז'ורי. חוץ. מילוי חובות, לרשות אני=אנחנו. ה'אנחנו' – קודם ל'אני', למשפחתי. זו הנוסחה לאורך חיי. ... אט-אט התוודעתי לאופייה של ברוריה, ליכולת הגנוזה שלה. בכל אשר נתבקשה ובכל אשר יזמה – היתה מופת צנוע. אפשר לסמוך עליה. בשקט מאד. בהצטנעות.

... כן, ראשית ראיתיה יוצאת השכם בבוקר לעבודה בגן הירק, עם החברות, ושבה, עם שקיעה". **ברוריה:** ".... הוא נראה לי כל כך רענן ונחוש והחלטי. ובטוח בעצמו. כשאני הגעתי לקיבוץ הוא היה מורה, מדריך. הוא היה גם ספורטאי, והשילוב הזה של פעילות גופנית ואינטלקט משך אותי מאד. הוא לא היה מלך היופי, אבל היה ספורטיבי מאד..."

כך, כמעט מפגישה ראשונה, התחיל הקשר ביניהם. שיגרתי הוא לא היה כבר מההתחלה.

ברוריה: "... חזר לא היה אף פעם משום שלא היה לו זמן. ולאחר שנישאנו היה לו עוד פחות זמן. תמיד היה מוקף חבר'ה, ולא היה לו זמן להיות בינינו. אבל לאחר הפעם או הפעמיים שנפגשנו ברור היה

לו שאנחנו זוג... הוא כתב מכתב לאמא שלו: 'יש לי לבשר לך בשורה'. וזה הכל. מזה הבנתי שהוא החליט להתחתן. לא היו שום חיזורים".

מצוקת הדיור בבית השיטה, החדרים הקטנים בצריפים (מקום למיטה, שום דבר נוסף) דחפו את אריה לעשות מעשה. כשהבשילה הזוגיות, והם החליטו לעבור לגור יחד ואף למסד את זוגיותם (כלומר, להתחתן) החליט להכין לרעייתו הצעירה מתנת חתונה: אוהל משלהם.

אריה: "... אוהל לשנינו, שכל-כולו יהיה יצירה של עשר אצבעותי. אוהל שכולו שלי. בחרתי לי-לנו פינה בפאתי החצר, בוואדי, תפרתי אוהל מרובע (לא עגול) עם חלון – מסגרת-עץ – לשמים, לאוויר ולקליטת שמש. וביום אביבי מתאים העברנו מעט חפצינו האישיים – שתי מיטות ברזל, שולחן זוטא, ג'ארה, שטיח מבד יוטה שברוריה תפרה, ארגז תנובה דו-קומתי, והרי אנו באוהל-משפחה, כולו משלנו. והאוהל שלנו – עד כמה שהיה דל ועני, היה בו הכל. מאום לא חסר. אם ברוריה שם – הכל שם".

אבל הוא-עצמו נעדר מהאוהל הזה לעתים קרובות, וגם בלילות לא תמיד הגיע. תפקידו כמדריך חברת הנוער הראשונה שהגיעה לביה"ש באותה שנה ממש (1939) חייב אותו (כך הבין אריה את התפקיד הזה) להקדיש את מלוא זמנו לשהות ולפעילות עם חניכיו. בתקופה הראשונה אף נאלץ לישון במחיצתם, על ריצפתו הבלתי מרוצפת של חדר האוכל החדש, שבו שוכנו.

אריה: "ואני, במקביל, בחרתי לבנות משפחה. המסקנה: ברוריה בבדידותה. על אף הגעגועים אליה אחזור רק כאשר מאוחר ואהיה באוהלנו – רק שנינו. שעות של ציפייה רגישה, ולחזור לאוהל בשעה יחסית מאוחרת של לילה – אני יוצר פצע סמוי בנקודה הכי אינטימית. מלים והסברות והצטדקויות – לא תרפאנה. **אני אשם!** אני במילכוד. אני קרוע בעל-כורחי".

ברוריה: "הוא היה נורא מקובל וכל אחד חיפש אותו כדי לשמוע ממנו עצה. תמיד חיפשו אותו ותמיד אמרתי: אריה איננו. אז הנשמות הטובות אמרו: ברוריה, אולי תחזרי לאוהל שלך... ממש ריחמו עלי".

ברוריה ואריה מתכננים חתונה רשמית. התאריך יהיה – שמחת תורה 1940. **ברוריה:** "בדרך כלל, איך ידעו שמישהו מתחתן? – נכנסו לאוהל-משפחה, ואז ידעו: זה זוג. כשאנחנו התחתנו, איש לא ידע על כך. בערב נתלתה על הלוח מודעה: הערב נתכנס לחוג את נישואיו של אריה. ומי שעמדו על יד הלוח תמהו: עם מי הוא מתחתן?... לא ידעו, כי אף פעם לא ראו אותו יחד..."

אריה: "השמועה עברה מפה לאוזן. כמובן שאין תכנון של מסיבה וכיבוד ויינות – ספונטאנית: כל ליבו ידבנו. את ברוריה לא העסיקה שמלת הכלולות, 'מה אלבש'. יש 'בגדי שבת' מקובלים, מכובסים, מגוונים. ההורים באו מחיפה, וגם סבא אביגדור. לובה הביא עמו, כמתנת הפתעה, את המוזיקאי-המלווה **נחום נרדי**, וגם כמה מתלמידותיו. קישוט לא היה. תכנית לא היתה. פנים מרנינות היו. לחיצות ידיים היו. לובה הרים את ידיו האמונות, ידי מנצח, וליכד וגרף את הציבור בשירה-בציבור. מזגו כוסית ועוד כוסית, השמחה צנפה את החברים כולם.

חשתי בשמחה פנימית. חשתי ידידות, עוצמת לחיצות היד וההתבוננות הישירה בעיניך ביטאו כנות ושמחה. אני חשתי את זרימת ה'אני' לתוך ה'אנחנו', ואת ה'אנחנו' חובקים את זוגיותנו. אך מה הרגישה שותפתי לחיים חדשים? – הרי כל החברים כמעט זרים לה, כולם חדשים בפניה. זו לה כמעט היכרות ראשונה פנים-אל-פנים, והיא כולה נסמכת עלי – בלבד – לבד. לא ידעתי להעריך את שמתחולל בתוכה, האם מלאה שמחתה.

... צעדנו בחשכה לאוהלנו, ואני כאילו מהלך-מרחף במשהו מעל אדמת החצר המוכרת לי. נכנסנו לאוהל, וחיבקתי בלפיתה מתמשכת את ברוריה שלי. הזרימה החמה בין שני הגופות – השתיקה המתמשכת, ואולי גם דמעה חמה מתגלגלת על לחיה – לחיי - -"

החיים נמשכים. למחרת – חזרה לחובות. ברוריה עובדת בגן הירק. **אריה:** "... חברי המשק מכירים בחריצותה, באחריותה, ביכולתה – היא חשה בכך. חוזרת מעבודתה קרוב לשקיעה, ועכשיו: למקלחת הבחורות - - וחזרה, ריחנית, עם לחיים קצת מאודמות, מתכוננת – האם תפגוש באוהל בשותפה לחיים?..."

היא לא פגשה אותו שם הרבה בשנים הראשונות ההן, וגם בשנים הבאות נשאר בעינו המתח – לעיתים מתחזק, לעיתים מתרפה – שבין חייו הציבוריים, השייכים למטרות שהוא מציב לעצמו בכל פעם מחדש, לבין הווי המשפחה המוחזק – לעתים, כנראה, בחריקת שיניים – בידי ברוריה, היולדת את ילדיו: תחילה

חגי, ארבע שנים אחר כך **רזיה**. שעות הילדים עברו באוהל ההוא, עד שעקרו, לאחר חמש שנים, לחדר בבנין.

אריה: "בסוף כיתה ד' יצאו ילדי ביה"ס לקייטנה בבית אורן. יצאתי איתם כמורה, ולקחתי את חגי, בן ארבע אז. מפני שלא יכולתי להשאיר אותו לאמא".

ברוריה: "שני ילדים לא יכולתי. לא היתה עגלה. לא היו שכנים, הייתי צריכה לקחת על הכתפיים. ובחורף, כשהכנסתי את הרגליים למגפיים לא מתאימות וצעדתי, המגף נשאר בבוץ והלכתי יחפה".

אריה: "בתמונות רואים ילד קטנצ'יק ששמו חגי יושב על הרצפה. אני רק מסביר עכשיו, אני לא מצטדק, אני מסביר הוויה...".

בשנת 1942 אריה יוצא לחנך בביה"ס "טיץ", ביגור. התפקיד מחייב מגורים במקום. ברוריה וחגי בן השנה מתלווים אליו. שינוי אמיתי במצב לא קרה.

אריה: "ברוריה ואני עוקרים ליגור, ובני בן השנה נכנס שם לפעוטון. הדירה: חדר אחד בבית קומותיים בסמיכות לחדרי הנערים, ובבנין פרוזדור ארוך שדלתותיו לא נחו משך כל היום והערב, בטריקת דלתות הנסגרות על קפיץ - -

ללמד לפני הצהריים, לטייל איתם, לערוך שיחות ערב – כבר היינו בהצגה הזאת, והמתח והפצע לא העלה מזור".

לאחר שנה היא מרימה ידיים, לוקחת את הילד וחוזרת לבית השיטה. הוא נשאר שם עוד שנתיים, עד לסיום תפקידו.

גם כשיצאו, בשנת 1953, לשליחותם הראשונה בחו"ל – לקנדה – לא רפה המתח. הם קיוו לפסק-זמן משפחתי, מרפא, מחייהם הלחוצים. מה שקרה שם היה ההפך.

בפרק "שליחויות" מתאר אריה, בנימה שחלקה מרירות וחלקה סרקזם, את תנאי חייהם בקנדה, את עמלו המפרך לפרנס את המשפחה (שום תיקצוב תנועתי או סוכנותי לא עמד לרשותם), את שעבודת המלא של ברוריה לאחזקת הבית ולטיפול בילדים, ואת המאמץ הקשה והבלתי-חדל להקים את תנועת הנוער, לארגן ולחנך. "שעות הבית" שלו הצטמצמו עוד יותר משהיו בבית השיטה. היעדרותו מחיי ילדיו ורעייתו היתה קבועה, והותירה בשניהם עקבות לזמן רב.

כשחזרו, מקץ שנתיים, לקיבוץ, לא היתה זו משפחה מאוששת יותר מזו שיצאה לשם, אבל נראה שהילדים לא ניזוקו ביותר, ולפחות נכס אחד שרכשו להם נשאר ברשותם לתמיד: השפה האנגלית שלמדו לשלוט בה. שניהם, בבגרותם, יצאו עם משפחותיהם-שלהם לשליחויות בארה"ב – כמובן בתנאים שונים לגמרי.

ברוריה: "היום אני מבינה אחרת את חיינו המשותפים. בזמנו הייתי פגועה והיה לי כעס על ההתעלמות שלו ממני, על חוסר תשומת-הלב, שהיקשו על יכולת התיפקוד שלי. היום אני מבינה שבגלל שהוא איש-ציבור וכולם אהבו אותו הוא היה צריך לחלק את עצמו בין כל אוהביו. לו ידעתי אז מה שאני יודעת היום, הייתי מתפנה לפתח קריירה משלי".

עמנואל

עמנואל בן-גוריון, אחיו היחיד של א.ב.ג., נולד 3 שנים אחריו –ב-1919, בעיר יליסבטגראד שברוסיה. האסון שקרה למשפחתו בהירצח האב, תקופת הטלטלה ברוסיה בטרם שבה המשפחה לפלונסק, כאילו לא פגעו בו – הוא היה תינוק, לא יכול היה לזכור כלום ולא להבין כלום. אבל עמנואל היה כנראה מי שנפגע ביותר ממה שקרה.

דוד ב"ג שלח לאחותו ציפורה, אמם של אריה ועמנואל, סרטיפיקט לשניים בלבד – לה ולאריה. האם העריכה, כנראה, כי לא תוכל לעמוד בקשיי הדרך והקליטה בא"י עם שני ילדים קטנים, שהגדול מביניהם – נכה וזקוק לטיפול ולסעד. היא השאירה את עמנואל עם סבו, ר' אביגדור גרין, ועלתה ארצה עם אריה. הילד הקטן הופרד מאמו לשנתיים. ממהלך חייו ניתן להניח, כי שנתיים אלה פגעו בו לכל חייו.

הוא שב להתאחד עם אמו ואחיו בשנת 1924, כשעלה ר' אביגדור גרין לא"י עם אשתו ועם הילד.

ציפורה בת-גוריון קיבלה בחזרה את בנה הקטן לביתה בחיפה. עמנואל קיבל שוב אם.

בשנת 1928 התחתנה ציפורה עם לובה פרידמן-לבוב. המשפחה התרחבה והחיים נכנסו למסלול נורמלי. כאריה ורות (בתו של פ"ל), למד גם עמנואל בביה"ס הריאלי, וכאחיו הצטרף אף הוא לתנועת "המחנות העולים" ויצא עם קבוצת בני גילו ל"הכשרה" ברעננה. בנקודה זו התפצלו דרכיהם: בעוד אריה

ממשיך עם הכשרתו להתיישבות בשאטה (בית השיטה בעתיד), עזב עמנואל את ההכשרה לאחר כמה חודשים.

אריה, שעקב אחר התלבטותו של עמנואל ומאבקיו עם הקשיים שבחיי עבודה לנער בן 17, שזה אך סיים את לימודיו, ניסה במשך חודשים אלה לחזק את עמנואל להמשיך בדרכו לקיבוץ. אולם ציפורה אמם, מאמינה מאד בכשרונותיו וודאי מחפשת פיצוי על בחירותיו של בנה הבכור, עודדה את בנה הצעיר לעזוב את ההכשרה ולפנות ללימודים אקדמיים. כשזה אכן קרה, לא חסך אריה מאמו את תוכחתו: הוא ראה בה את האחריות העיקרית למה שתפס ככשלוננו של עמנואל.

בשנת 1938 החל עמנואל את לימודיו בבית"ס לאמנות "בצלאל" בירושלים, וסיים בו בהצלחה 3 שנים. כשרונותיו לא הצטמצמו לתחום הציור: הוא הצטיין גם בפיסיקה, בכימיה ובספרות, ובעיקר – בסקרנות שאינה יודעת גבול.

בשנת 1941 התגייס עמנואל לצבא הבריטי, ושירת ביחידת נ.מ. הא"י הראשונה. לאחר מכן שירת כמדריך בבית"ס הצבאי לפיתוח מפות מתצלומי אוויר. בשנת 1947, עם שחרורו, חזר לאוניברסיטה, וסיים את לימודיו בהצטיינות כמוסמך במדעי הרוח: היסטוריה, פילוסופיה וחינוך.

בן 29 שלט עמנואל בשפות עברית, אנגלית, צרפתית, ערבית, גרמנית ולטינית. הוא ניהן בזכרון פנומנאלי. משנת 1949 החל במחקרים שיטתיים על התפתחות מדע התעופה בעולם. זיקתו לתעופה כללה את חיל-האוויר הישראלי, והוא כתב בקביעות בבטאון חיל-האוויר ופעל להפצת רעיון השירות בחייל בקרב הנוער. הוא כתב כמה ספרים בנושאי תעופה, ובהם ביטא רעיונות מהפכניים ובלתי מקובלים אז. הוא היה אדם חד-תפישה, רבגוני בהתעניינותו ובכשרונותיו, ובעל יכולת-עבודה רבה.

את מלחמת השחרור סיים בדרגת סגן, ואף השתתף במשלחת הרכש של משרד הבטחון לצרפת. לספריו היתה תפוצה רחבה, וכיוון שמעולם לא הקים לו משפחה הירבה לשבת בקפה "כסית" ולהתרועע עם אנשי הבוהמה שישבו שם. בשנות ה-50 הוציא לאור גם את הסידרה לנוער "תולדות התעופה בעולם" (בהוצאת "מסדה"), שבה ריכוז את מבחר הידע שהצטבר בנושאים אלה. הסידרה הצליחה מאד, וההוצאה הדפיסה מהדורה אחר מהדורה. ספריו "תעופה על-קולית" ו"סילונים מדבירי שחקים" זכו בפרס דב הוז.

מותה של ציפורה (1965) מסמן את המיפנה בחייו ואת תחילת הידרדרותו. על אף יחסו הקשוח אליה, היא היתה הנפש הקרובה לו ביותר, והסתלקותה פגעה במוטיבציה שלו להמשיך לכתוב. גם מותו של דוד ב-גוריון, דודו, האדם שאותו העריץ יותר מכל, ערער את יציבותו. מכאן ואילך לא פירסם אלא מאמרים בלבד. הוא הלך והסתגר בתוך עצמו, והתקשורת עמו נעשתה קשה יותר ויותר. הנסיון האחרון שעשה להוציא לאור את ספרו החדש – על התנועה שמחוץ למערכת השמש – נכשל בגלל התנאים שהציב למו"ל, ובכך נסתם הגולל על מחקריו האחרון. החומר כולו, שכבר היה ערוך ומוכן להדפסה, הוחזר לו, אך נעלם ואיננו.

לבית השיטה נהג לבוא בימי חג ומועד – שם היתה משפחתו היחידה. שם נפטר במפתיע מהתקף-לב יום לאחר סדר-פסח 1982, ושם נקבר.

ספרייתו העשירה – אלפי ספרים, חוברות ומאמרים, נתרמה בשלמותה ע"י המשפחה לבטאון חיל-האוויר. מערכת הבטאון החליטה להקדיש חדר מיוחד לזכרו של עמנואל בן-גוריון בצד חדר-המורשת של חיל-האוויר, לפתוח בו ספריית תעופה, ולהעמיד את הספרייה לרשות הקהל הרחב. הספרייה נחנכה בחודש מרץ 1985 בנוכחות בני המשפחה. בטקס אמר אריה: **"זהו מפעל הדומה לסולם, שרגליו באדמה וראשו בשמים"**. ואילו חגי, שסייע לביצוע רעיון הספרייה מראשית ועד לפתיחה, אמר בטקס: "בתחילה פנינו לעיריית ת"א-יפו לקבל את תרומת הספרייה ולטפל בנושא ככל הנדרש, אך היא סרבה. חיל-האוויר מוכן היה לקבל את יישום הפרוייקט, לקיים את הצוואה ולתת לדורות הבאים את מה שעמנואל חזה ורצה".

המקור לפרק זה: בטאון חיל האוויר, 5-1984

דויד, דודי

קירבת המשפחה לדב"ג היוותה גורם רב-משמעות בחייו של א.ב.ג., מאז ילדותו ולמשך כל חייו. הוא ראה בכך זכות ומחויבות גם יחד: הזכות לחוש בחוט הקושר אותו ואת משפחתו-שלו אל האיש, שבעיניו

(כמו בעיניה של ציפורה אמו) היה האישיות החשובה ביותר בתולדות חזרתו של עם ישראל לארצו, והמחויבות – לשם הזהה שנשא שניהם, שלגבי אריה היתה לו משמעות שמעבר לשם בלבד. ציפורה הנחילה לו, אם בסיפורי זכרונותיה ואם בעצם הדוגמה האישית שהציבה בפניו (ושהוא הוקיר כל חייו) את יחסה אל האיש, הדגול בעיני שניהם. כבן-המשפחה הקרוב אליה ביותר הוא היה האיש שעודד וניחם את ציפורה באבלה על בעלה שנרצח, והוא ששלח לה את הסרטיפיקט המיוחל, שאיפשר את עלייתה לא"י עם בנה, אריה. "...אמא [ואני] יוצאת לדרך... [ומגיעים ארצה] באנייה 'קורניטיה' שעוגנת בנמל יפו, בשלישי במאי 1923. **פולה ודוד** מקבילים פנינו – ". זו היתה פגישתו הראשונה של אריה עם דב"ג. ארץ ישראל ודוד בן-גוריון היו – ונשארו – כרוכים יחד בתודעתו לתמיד.

כשהשתקעה ציפורה בחיפה, היה דב"ג מגיע אל ביתם לעתים מזומנות, בעיקר לצורך ענייניו עם מועצת הפועלים ועם הציבור החיפאי. הוא היה לן בביתם, אוכל על שולחנם, וממהר לדרכו. יחסיו עם ציפורה היו חמים, אם כי המגעים הישירים הלכו והצטמצמו, ככל שעלה מעמדו של דב"ג בציבור הארץ-ישראלי, וזמנו הוקדש בעיקר לפעילותו הציבורית (ועל מעט הפנאי שנותר בידו הופקדה **פולה**, אשתו, והיא היתה קפדנית ובררנית מאד לגבי חלוקת הזמן הפרטי שלו). **בעדות אישית** שכתב א.ב.ג. על זכרונותיו וקשריו עם דודו, ניסה לשים את הדגש על הקשר האישי שבין שניהם, ועל זכרונות פרטיים שנשא עמו. הכותרת שנתן לעדות זו – "**דויד, דויד**" – אומרת הכל. העדות נכתבה בבית השיטה בסוכות תשמ"ז (1996), שנים לאחר מותו של דב"ג.

אריה מספר על סבו, **אביגדור גרין**, שעמו נסע באוטובוס ציבורי בחיפה בדרכם לשמוע את דב"ג בנאום פומבי. אריה, תלמיד כיתה י"ב, שמע דברי גנאי שהטיח אחד הנוסעים בדודו. גם סבו שמע. והסב, מוקפד בלבשו ומקל-הליכה בידו, קם תוך כדי הנסיעה, מניף את המקל כלפי המשמיץ, ולולא תקרת האוטובוס הנמוכה שעצרה את תנופת המקל ודאי היתה מתפתחת שם תגרת ידיים. אביגדור גרין נפטר בשנת 1942. לפני מותו אמר: "אני מאמין בהתגשמותן של שתי משאלותי. האחת: שהיטלר יובס, והשניה – שבני דוד יהיה ראש ממשלת ישראל". אריה ודאי ראה בדברים האלה יותר משמץ של נבואה.

באחד מביקוריו בחיפה חזר דב"ג אל ביתה של ציפורה מהופעה במועצת פועלי חיפה לאחר חצות. הוא שתה כוס תה, ובדרכו אל המיטה המוצעת כבר, פנה אל אריה וביקש "ספר בלשי". ולאריה הנדהם הסביר: "כדי להירגע". הספר ה"בלשי" היחיד שהיה בבית היה ספרו של ה.ג.וולס – "האיש הבלתי נראה" (שהיה אז בתכנית הבגרות באנגלית). אריה נתן לו את הספר, והמתין כשעה עד שכבה האור בחדרו של האורח. "בבוקר כבר התגלגלה שיחה על ה.ג.וולס ככותב היסטוריה, ועל הערך של קריאת ספר-מתח טוב דווקא להרגעת העצבים...".

דב"ג ופולה היו אורחים מבוקשים באירועי המשפחה, ועם ילדיהם הוזמנו ולקחו חלק במסיבת בת המצווה של **רזיה**, שנערכה בדירתה של ציפורה ב-1957. שם, נינוחים לאחר ארוחת צהריים חגיגית, מצא דב"ג את עלון ביה"ש, שלח ידו והתחיל לעלעל בו. מהבעת פניו ניכר היה, שמהו עומד לפרוץ. **חגי** ישב על ידו. דב"ג הושיט יד ותפס בידו:

"בית השיטה חלוצה?! אבא שלך חלוץ?!!" – תקף, ואז, לאחר הנהון נבוך של הבן, הוא משנה כיוון ופונה אל אריה ומתקיף את הקיבוצים ה"נושאים את שם החלוציות לשווא" – כי מיצוות השעה עכשיו היא לרדת לנגב וליישב אותו, ו"אם הנוער והתנועה הקיבוצית לא יחסלו את המדבר הזה – יחסל המדבר את המדינה". דב"ג, מאזכר אריה כסנגור מושבע, כבר היה אז ארבע שנים לאחר החלטתו לרדת עם פולה למדבר אישי ופוליטי בשדה בוקר. "האיש המיוחד הזה אפילו במיפגש משפחתי הוא נשאר נאמן לעצמו: ממוקד בבעיות הארץ וגורלה. אינו מסוגל ללבוש 'נעלי בית'". במידה רבה, חזר אריה על דפוס-ההתנהגות הזה גם בחייו-שלו.

גם למסיבת כלולותיו של **חגי עם שולה**, ב-1964, הוזמנו פולה ודב"ג, והזקן אף התבקש לשאת דברים. אריה הציע לו נושא תנ"כי – מעין מדרש על השם שולמית (שמה של הכלה) משיר השירים. להפתעת כולם, הקדיש דב"ג את דבריו לדמותו של אהוד בן גרא, וגרם למבוכה כללית בהאריכו מאד בדיבור, ובהדגשת יתר על מוסר-ההשכל הפוליטי שיש לסיפור הזה. "וכל זאת" – מסכם אריה – "במסיבת חתונה בקיבוץ... תרגיל מקורי בניתוח אופי".

דב"ג עצמו מציין ביומנו את האירוע הזה, ביום 24.11.64: "... החופה סודרה עוד לפני בואנו ובתשע נערכה מסיבה לאורחים ולחברי המשק. חלק הוקדש לתנ"ך. שאלתי שלוש שאלות מסוג חידות התנ"ך... אחר כך שאלתי לא חידה אלא ביקשתי הסברה לסיפור על אהוד [בן גרא]... ואני הסברתי התכנון האסטרטגי המפורט שעשה אהוד לרכוש אמונו של מלך עגלון... באחת עשרה גמרנו ונפרדתי מהם בברכת להתראות, כשכל הקיבוצים בארץ יהיו קיבוץ מאוחד, וכל רסיסי תנועת הפועלים יהיו מפלגת פועלים מאוחדת".

ומוסיף **חגי**, בהערה מיוני 2008: "... החידון התנ"כי שערך בחתונתי כמעט הרס החתונה כולה, כי בסיומו קם לפתע וצעד לעבר הדלת ועמו כל פמלייתו, שמנתה כ-80 איש".

עם חגי היה לו סיפור נוסף.

לאחד הטיוולים שהוביל אריה את תלמידיו לגליל, הצטרף חגי כמלווה-בוגר. בכביש טבריה-בית שאן ראו את דב"ג בצעדו היומית על הכביש, מלווה במאבטח, כמנהגו בימי חופשותיו בטבריה. הטיול נעצר, ואריה וחגי ירדו לפגוש את דוד. לאחר חיבוקים ודיווחים, פנה ב"ג אל חגי וביקשו לבוא אליו, לתל אביב, לשיחה. "על מה?" – שאל חגי המופתע. "על העתיד. אני מחפש את משה רבנו באחד הקיבוצים. בוא ונשוחח – היתה התשובה".

עברו שנתיים, חגי כבר היה חייל. הפגישה טרם נתקיימה, ודב"ג חזר והזמין את חגי. הפעם זה קרה. **חגי**: "... לא ידעתי למה לצפות, כי ידעתי שאצל אישיות זו אין ביקורי חולין, ולא סתם שיחה חופשית. הכל מחושב למטרה מוגדרת. כשהתיישבתי מולו, הוא לחץ על ההדק וירה: 'אתה בחור רציני... אתם [בקיבוצים] מקבלים חינוך של ערכים לאחריות... חסרים לכם פוליטיקאים, שליחי ציבור, שיש להם עניין להיות מעורבים ומובילים בחברה הישראלית. תסביר לי למה הדברים הם כך'. עניתי אינסטינקטיבית, והתחלתי מונה את מירב חברי הכנסת, נציגי התנועה הקיבוצית. 'לא לזאת כוונתי. אני לשכמותך ולחברייך מתכוון. אתם בורחים מפוליטיקה... אנו זקוקים למשה רבנו חדש ונמרץ, שינהיג את העם. ומאין הוא יבוא אם לא מקרב חברייך בקיבוץ, שבורחים מפוליטיקה והנהגה?'. הייתי נבוך... שאלתו ומשאלתו של ב.ג. משנת 1966 נותרה עדיין ללא מענה. משה רבנו של בית שלישי עדיין מתמהמה".

גם על כמה פגישות עם פולה לבדה מספר אריה ב"עדות" הזאת, ובכולן מצטיירת אשה לא-מאושרת, חרדה, הנאמנה לבעלה עד כלות ונדונה בשל כך לבדידות וניתוק מכל מה שקרוב לליבה באמת. אריה מביע הוקרה, מבין לליבה וחס עליה, אך בשום מקום אינו מפקפק בנכונות החלטותיו של דודו.

שיחה פוליטית מובהקת היתה ביניהם, כאשר הצטרף פעם אריה לנסיעתו של דב"ג משדה בוקר לתל אביב, והם היו לבדם במכונית. באותה שעה ממש נפתחה בירושלים ועידת האיחוד של תנועת הפועלים – הקמת המערך (מפלגת העבודה ומפם, בראשות **לוי אשכול**). "דוד", אמר לו אריה, "בירושלים נפתחת ועידת האיחוד, ואתה פה, במכונית, נוסע לתל אביב?" והזקן, בפנים אדומות, בחריקת שיניים, התיז: "אני לא אשב **איתם** לעולם. אשכול – קלון. גלילי *** [מילת גנאי שלא לציטוט]...". "תהומות שנאה" – מסכם אריה את השיחה.

כאשר חזר אריה מביקורו ביפאן, עם תום מלחמת יום כיפור, היה כבר דב"ג בשלהי חייו. פולה נפטרה, והאיש עצמו איבד מחריפותו ומחדות חושיו. אריה בא אליו בשליחות מנהיג הכת הבודהיסטית-נוצרית ביפאן, שביקש את חתימת בן-גוריון על ספר האוטו-ביוגרפיה שלו, שהופיע אז בתרגום ליפאנית. מספר אריה: "... סיפרתי באיטיות ובקצרה את סיפור משלוח הספר אליו וביקשתי שיחתום את שמו המלא באנגלית. חשתי שבקשתי אינה מובנת דיה... נטלתי את העט-נובע, פתחתי את המיכסה, שמתי העט בידו ופתחתי בעמוד השער הפנימי. ב.ג. לחץ על העט בחוזקה וכתב את האות הראשונה של שמו ב-B קטנה... וסיים את כתיבת שמו כאילו למד לראשונה לכתוב באנגלית".

ומכאן – לפגישתם האחרונה: "... כאשר אושפז בבית"ח בתל השומר ומצבו היה חמור ביקרתיו בביתן 38... חדר בצריף, מיטת ברזל אפרורית, ובמיטה – מתחת לסדין לבן גדול ורחב – מונח ענק בכבלים, כגוליבר בארץ גמדים, מחובר לאין-סוף צינוריות... ראשו היפה והלבן שקוע בכר גדול... סימן-חיים יחיד, שהביע עדיין את חיותו, היו שתי עיניו שמתאמצות להיפתח ולהביע אי-כניעה... והאיש הזה כאילו יודע, רואה, ונפרד ביסורי דומיה".

בראיון (בכתב) שנתן אריה (בתאריך לא ידוע) לילדה **נוגה בוטנסקי**, כתב בתשובה לשאלותיה:

- ... בימי סיעה ב' ובימי הפילוג במפא"י היו לנו פגישות קשות, כי אני כחבר הקיבוץ המאוחד וכמי שהיה שותף להקמת קיבוץ, שמבחינה פוליטית השתייך לקבה"מ – חשתי שעמדתו הפוליטית היתה נגד הקבה"מ.
- ... הערצתי אישיות זו לכל דרכה. ידעתי שהקו המנחה פעולתו, מבחינה **אישית**, הוא קו **הישוב**. מימיו לא עשה שום טובה (פרוטקציה) לבני ביתו ולא לבני משפחתו, אפילו התאכזר להם, ובלבד שלא ייחשד. גם כאשר היה במסיבה משפחתית כל-כולו היה נתון למתרחש בחדשות. בכל עת של שעה מלאה היתה משתררת דומיה, והוא היה מקשיב לחדשות, מוציא פנקסו הקטן ורושם הערות לטיפול מיידי.
- דב"ג ביקר בביה"ש, במיוחד כאשר קיבל הזמנות לבוא לחתונת חגי ושולה. לבדידות של שדה בוקר הלך מתוך תקווה שאלפי בני נוער וצעירים ילכו אחריו. אבל כזאת לא קרה, זו היתה אכזבתו הקשה ביותר. הוא צדק. היתה לו דרך מאד אישית. הוא חסר כיום.

את עדותו האישית הוא פותח:

"... אני מבקש מחילה מדוד דודי, אם, חס וחלילה, משהו מדבריי או מציטוטיי יתפרש שלא ככוונתי. כל שרציתי הוא – להצביע בכנות ובענווה על האנושי שבו, כולל יצר לב האדם, כפי שפגשתי באגרותיו המשפחתיות לאמא, לסבא ובפגישות מיוחדות. על אהבתו ודאגתו לאחותו פייגלה, היא אמי. יקר לי אדם זה, על הגלוי והכמוס שבו. חב אני לו תודת גוף ונפש על שסעד את אמא ברוחה ובנפשה, בכל עיתותיה היפות והמשבריות, ואותי הציל ממום כריתת רגלי שנפגעה בעת הימלטותנו מרוסיה, אחרי רצח אבי – אל סבי בפלונסק, על ידי זירוז עלייתנו לארץ, אל שמש המרפא שהצילתני.

"אני נענה לרשום גם הבזקי פגישות, להן הייתי עד – כהצצה אל מאחורי הפרגוד המשפחתי-אישי שלי, לכמה פגישות-אקראי עמו ועם פולה, רעייתו הנאמנה".